

Кушнір А. Я.

здобувач, викладач кафедри дерев'яних духових інструментів

Національна музична академія України
імені П. І. Чайковського

СПЕЦИФІКА СПАДКОВОСТІ ТРАДИЦІЙ В УКРАЇНСЬКОМУ ФЛЕЙТОВОМУ МИСТЕЦТВІ

Анотація. В статті наведені основна періодизація та історичні чинники що мали найбільший вплив на формування та розвиток виконавства на духових інструментах в Україні. Проводиться аналіз спадковості традицій у викладанні гри на флейти у найбільших культурних центрах, а також аналіз утворення регіональних та національної флейтової школи.

Ключові слова: флейта, виконавство, педагогічні традиції, національна школа.

Аннотация. Кушнір А. Я. Специфика преемственности традиций в украинском флейтовом искусстве. В статье приведены основная периодизация и исторические факторы, имевшие наибольшее влияние на формирование и развитие исполнительства на духовых инструментах в Украине. Проводится анализ преемственности традиций в преподавании игры на флейте в крупнейших культурных центрах, а также анализ создания региональных и национальной флейтовой школы.

Ключевые слова: флейта, исполнительство, педагогические традиции, национальная школа.

Annotation. Kushnir A. The specificity of eligibility of traditions in Ukrainian flute art. In article are given: the basic periodization and historical factors which had the greatest influence on formation and evolution of playing on wind instruments in Ukraine. The analysis of eligibility of traditions in teaching of playing on flutes in the largest cultural centers is carried out. Also the analysis of creations regional and national flute schools is carried out.

Key words: flute, performance, educational traditions, national school.

Постановка проблеми. Євроінтеграційні процеси, до яких поступово долучається й Україна, передбачають утворення єдиного спільного культурного простору. Таким чином, враховуючи специфіку музичної освіти, стає зрозумілим – національна самобутність у виконавстві на духових інструментах вимагає узагальнення притаманних їй унікальних рис, але, водночас, їх збереження у контексті об'єднаних процесів у Європі.

Аналіз досліджень та публікацій. Сучасні науковці все частіше присвячують свої роботи висвітленню історії виконавства на духових інструментах, аналізу виконавських технік та стилів. На особливу увагу заслуговують дослідження що були проведені Апатським В. М., Карпяком А. Я., Качмарчиком В. П., Шутком Ю. І. Ними були створені ґрунтовні праці, що спонукають науковців до проведення подальших досліджень.

Актуальність полягає у висвітленні історичного підґрунтя формування Національних традицій виконавства на духових інструментах, а також необхідності їх збереження.

Мета створення даної статті полягає у визначенні загальних тенденцій розвитку регіональних флейтових шкіл як невід'ємних складових української національної школи виконавства на флейті.

Об'єкт дослідження: специфіка формування та спадковості традицій в українському флейтовому мистецтві.

Предмет дослідження: особливості педагогічної діяльності та її конкретизація в роботі кращих представників.

Результати дослідження. Виконавство на флейті в Україні активно розвивається, особливо помітно це стало в останні роки. Водночас, виконавці, знаходячись у творчих пошуках, вже чітко усвідомлюють необхідність визначення основних напрямків цього розвитку, збереження традицій національної інструментальної культури та досвіду набутого попередніми поколіннями видатних митців. Власне, опора на перевірені часом традиції у виконавстві та педагогіці завжди становилася підґрунтям для проведення досліджень, запровадження інноваційних методик. Дотримання українськими флейтистами такої позиції неодноразово слугувало приводом для критики, закидів звинувачень у консерватизмі, у дотриманні застарілих догм. Але, з часом, як й у інших видах мистецтва, стало зрозуміло, що у виконавстві деякі новації виявилися лише модними віяннями і, відповідно, схильні до перманентних змін. Постійними, справжніми цінностями залишилися лише досягнення, що мають історичне підґрунтя та отримали практичне застосування.

У європейському флейтовому мистецтві вони формувалися на початку XVIII ст., а пізніше були вдосконалені багатьма поколіннями видатних музикантів [2, с. 183-184].

Історію виконавства на флейті в Україні умовно можна поділити на кілька основних етапів. Збереглися докази того, що за часів Київської Русі духові інструменти використовувалися у народній творчості. Доволі поширеними були інструментальні ансамблі, до скла-

Надійшла до редакції 3.06.2011

ду яких входили духові інструменти. Візантія мала величезний вплив на формування музичної культури Київської Русі. На фресках Софії Київської (XI століття) зображені музиканти, що грають на різних духових (труба та флейта), ударних та струнних (схожих на арфи і лютні) інструментах [2, с. 114]. Деякі музикознавці, аналізуючи ці зображення, припускають, що це є флейта поперечного типу. Ці фрески свідчать про інструментальну та жанрову різноманітність музичної культури Київської Русі. Але з розквітом християнства довгий час інструментальне мистецтво залишалося у тіні хорového.

Перші згадки про появу професійного інструментального виконавства безпосередньо пов'язані з наданням окремим українським містам Магдебурзького права (XIV – початок XIX ст.). «Своєрідним явищем у музичному побуті українських міст були музичні цехи, що створювалися на зразок ремесляних цехів» [2, с. 291]. Розвиток культури у країні на пряму залежить від низки чинників, в тому числі й політичних. Наслідками Переяславської Ради (1654) стали рішення, за якими Україна опинилася під впливом, а згодом стала складовою частиною Російської держави.

«Світське музичне мистецтво в Росії аж до XVIII століття розвивалося, швидше, як прикладний вид, пов'язаний, в першу чергу, з театральними діями. Як відомо, найсильніший вплив на формування вітчизняного театру, зокрема, музичного, зробило скомороство. Основними інструментами, якими користувалися скоморохи, були різного роду ріжки і дудки» – пише професор РАМ ім. Гнесіних Р. А. Маслов [7].

Розвиток виконавства на духових інструментах в Російській Імперії припадає на XVIII століття і пов'язаний з просвітницькою діяльністю Петра I. Навчання на духових інструментах було широко розповсюджене – велося в армійських частинах, у так званих «трубацьких» школах, у військово-навчальних закладах, а також при університетах та Академії мистецтв. Важливим явищем, що мало вагомий вплив на розвиток не тільки російського, а й світового духового виконавського мистецтва, став кріпосний музичний театр. В одному з таких оркестрів вже у XIX ст. працював кріпосний флейтист В. Химиченко – батько першого професора класу флейти Київської консерваторії О. Химиченка [2, с. 296].

Першими професійними флейтистами в Росії були, здебільшого, запрошені музиканти іноземного походження. Так при дворі Катерини II з 1792 по 1798 рік служив відомий сліпий флейтист і композитор Фрідріх Дюлон. Згодом солістами Імператорського театру в Санкт-Петербурзі були відомі німецькі та італійські флейтисти – Генріх Зусман (1822–1838), Ернст Вільгельм Хайнмайер (1847–1859) та інші.

Для українського виконавського мистецтва надзвичайною подією можна вважати відкриття музичних класів при Києво-Могилянській Академії у 1801 році [2, с. 299].

Такою була ситуація до другої половини XIX ст., коли в Російській Імперії почали створюватися професійні навчальні заклади, професійні музичні колективи. Першим професором Санкт-Петербурзької

консерваторії (рік заснування – 1862) по класу флейти став відомий італійський флейтист і композитор Чезаре Чиарди, а Московської консерваторії (рік заснування – 1866) – німецький флейтист і композитор Фердинанд Бюхнер.

З 1877 року клас Ч. Чиарди перейняв німецький флейтист і соліст Імператорських театрів Карл Ватерс-траат, учні якого – перші відомі російські професійні флейтисти Федір Степанов [3, с. 102] та Олександр Семенов – грали на флейтах системи Бьома. Нашадками цієї флейтової «династії» з німецьким корінням можна вважати і київських флейтистів.

З 1882 року клас Ф. Бюхнера, творчість якого теж знайшла своє відображення у київських флейтових традиціях, в Московській консерваторії перейшов до іншого німецького флейтиста Вільгельма Кречмана, який ввів навчання на флейті системи Т. Бьома тепер вже й у Москві. В. Кречман виховав цілу плеяду видатних російських флейтистів, таких як В. Леонов, В. Цибін, Н. Бакалейник, Ф. Левін, А. Стучевський, В. І. Глинський-Сафронов, Г. Я. Мадатов та інші.

Особливо потрібно відзначити творчість солістів Імператорських театрів того часу – відомого німецького флейтиста Карла Венера (1867–1884) та італійського флейтиста і композитора Ернесто Келера (1871–1907). В оркестрі Санкт-Петербурзької капели працював один з найвідоміших виконавців XIX століття – датський флейтист-віртуоз Карл Йоахім Андерсен (1878–1880).

Вихованці Петербурзької та Московської консерваторій стали першими викладачами класів духових інструментів, і, зокрема, флейти, Київської консерваторії, що була заснована у 1913 році. Це О. Химиченко та І. Михайловський – яскраві представники німецьких традицій у виконавстві на флейті. Продовжувачі ідей Й. Й. Кванца, Й. Г. Тромліца, А. Б. Фюрстенау, Т. Бьома – вони майже на ціле століття визначили основний напрямок розвитку флейтового мистецтва у Києві.

Стриманість у емоціональних проявах, бездоганність, довершеність з технічного боку – основні ознаки «німецьких традицій» у виконавстві на духових інструментах у XX ст. «Віртуозна техніка і досконалість амбушюра, бездоганна чистота інтонації і широка штрихова палітра, темброве різноманіття звуку і найтонше нюансування дозволили німецьким флейтистам підняти флейтове мистецтво до рівня фортепіанного і скрипкового і перетворити флейту з оркестрового інструменту в сольний» – зазначає у своїй роботі, присвяченій флейтовому мистецтву Німеччини, В. П. Качмарчик [5, с. 44].

Осередками флейтового мистецтва в Україні, окрім Києва, стали й інші міста. Нашадки московських флейтистів Ф. Бюхнера, В. Кречмана, а пізніше засновника російської флейтової школи В. Цибіна та його учнів М. Платонова, Ю. Ягудіна успішно викладали в учбових закладах Одеси, Харкова, Донецька. Саме створення та успішна робота вищих навчальних закладів, системний, науковий підхід до виховання музикантів є запорукою успіху у становленні молодих виконавців.

Власну історію розвитку флейтового виконавства у своєму місті мають львівські флейтисти.

До переліку імен видатних флейтистів, які жили та працювали у Львові у XIX ст., увійшли видатні європейські музиканти: Антонін Вейнерт, Міхал Яцковський, Юзеф Башни, Карл Фердинанд Лянґ. Знамениті Франц та Карл Доплери народилися та здобули освіту у Львові. Слід також згадати творчість Ентоні Шпатта, Станіслава Шера. Їх найвідомішим вихованцем (консерваторія Галицького Музичного Товариства), що є продовжувачем львівських традицій флейтового виконавства та педагогіки, був Євгеніуш Товарніцький (1904–1971). У 1927 році Є. Товарніцький вдосконалював свою майстерність у Паризькій консерваторії під керівництвом Марселя Муаза, а у 1928 році зайняв посаду артиста оркестру польського радіо у Львові та розпочав викладацьку діяльність у консерваторії. Є. Товарніцький є автором кількох методичних праць – «Школи гри на флейті» у 3-х частинах, «Навчання гри на малій флейті», довідника «Flet of A do Z». Після Другої Світової війни Товарніцький переїхав до Кракова (1947), де працював на посаді соліста в оркестрі польського радіо та телебачення [4, с. 11].

Вдалою виявилася робота у Львівській консерваторії представника харківської флейтової школи Ф. С. Прохачова. Його учня Д. М. Біду львів'яни називають засновником сучасної флейтової школи. Слід зазначити, що довгі роки Д. Біда працював разом із ще одним видатним українським флейтистом – В. С. Антоновим (спочатку в оркестрі Київського оперного театру, а згодом в оркестрі Маріїнського театру). Найвідомішим учнем Д. М. Біди став Ю. І. Смірнов. Наразі продовжувачами традицій львівської флейтової школи є учні Ю. Смірнова – Ю. Зацерковний, Г. Галанта, В. Попадюк. Нині клас флейти Львівської музичної академії ім. М. В. Лисенка очолює також його учень, видатний науковець, кандидат мистецтвознавства А. Я. Карпак.

В різні часи «флейтову» Одесу прославляли видатні виконавці. Автор «Школи віртуозної гри на флейті» Роговий Л. В. (1863–1948), Засл. арт. УРСР (1932), та його учні: Лауреат всесоюзного конкурсу (лауреат II премії, 1941), випускник Одеської консерваторії, а згодом артист оркестру «Большого» («Великого») театру СРСР Й. Ютсон, О. П. Хановченко, який деякий час очолював клас флейти в Одеській консерваторії. Плідно працювали в Одесі флейтисти, учні класу Ф. Крейна, який викладав в Миколаївській народній консерваторії та музичній школі, – Фрідмог С. Б. та Лішневський М. Г. Лауреатом Всесоюзного конкурсу є ще один представник «Південної Пальміри» – соліст ансамблю старовинної музики Одеської філармонії О. Протас (III премія, 1979) [9]. Довгі роки в рідній Одесі плідно працював яскравий флейтист випускник класу Л. Рогового – М. Я. Ковлер. Педагогічні ідеї якого, згодом, втілював його учень Засл. арт. УРСР (1975) Закорський С. І. [3, с. 40].

Ще одним центром флейтового мистецтва в Україні, безумовно, є Харків. Перш за все слід згадати, що у цьому місті у 1888–1889 працював видатний німецький флейтист, автор етюдів, «Школи гри на флей-

ті», перекладень для флейти, «Путівника по флейтовій літературі» (нім. «Führer durch die Flöten-Literatur») Е. Пріль. Також слід відзначити роботу випускника празької консерваторії Ф. Кучери. Його учень Б. Киричевський здобув вищу освіту у петербурзькій консерваторії після чого продовжив виконавську і педагогічну кар'єру у рідному Харкові. З гордістю харків'яни згадують свого земляка, випускника Харківської консерваторії, соліста оркестру Харківської філармонії Федора Прохачова, який на всесоюзному конкурсі виконавців отримав звання дипломанта I ступеня (1941). Плідно працювала у Харківському інституті мистецтв у 70-ті роки випускниця Московської консерваторії ім. П. І. Чайковського в класі Ю. Г. Ягудіна І. В. Андріяш. В наші часи клас флейти очолюють відомі музиканти – лауреат республіканського конкурсу, соліст симфонічного оркестру Харківської філармонії А. В. Войнов, а також викладач В. А. Марченко [8].

У другій половині XX ст. ще одним осередком флейтового мистецтва стає Донецчина. Багато років поспіль на базі Донецької музичної академії ім. С. С. Прокоф'єва проводиться конкурс виконавців на духових інструментах, випускників музичних училищ, який дав «дорогу у життя» багатьом нині відомим музикантам. В минулі роки у цьому закладі працювали видатні флейтисти. Так у Донецькому музично-педагогічному інституті розпочинала викладацьку роботу вже згадана І. В. Андріяш, яка згодом плідно працювала у Харківському інституті мистецтв. Міщенко П. А. закінчив Київську консерваторію в класі А. Ф. Проценка, з 1954 по 1978 рік був солістом оркестру Донецького театру опери і балету, а з 1972 викладав у Донецькому муз. педінституті. У 1976 році Петру Міщенко було присвоєно почесне звання Заслуженого артиста УРСР. Нині вже багато років клас флейти Донецької музичної академії ім. С. С. Прокоф'єва очолюють чудові музиканти Л. К. Шершньова та видатний науковець, доктор мистецтвознавства В. П. Качмарчик.

Засновником сучасної київської флейтової школи є А. Ф. Проценко. Його викладачами були І. Д. Михайловський – випускник Петербурзької консерваторії у класі Ф. Степанова та О. В. Хіміченко – випускник Московської консерваторії, клас німецького флейтиста Фердинанда Бюхнера [1, с. 174].

А. Проценко, спираючись на досвід німецьких традицій, на чому він сам неодноразово наголошував, виховав цілу плеяду видатних музикантів, які примножують його славу. Це – Я. Верховинець, В. Антонов, В. Пшеничний, В. Турбовський, В. Федченко, А. Коган, С. Савченко та багато інших. Саме вони здобували перемоги на всесоюзних та республіканських конкурсах, прославляли, стверджували у світі Київську флейтову школу.

Проценко мав надзвичайний авторитет на теренах Української РСР та усього Радянського Союзу. Приймав участь у роботі журі республіканських та всесоюзних виконавських конкурсів [1, с. 177].

Народний артист України В. С. Антонов довгі роки працював поруч зі своїм вчителем – спочатку в оркестрі Київського оперного театру, а згодом в Київській консерваторії. Більше двадцяти років

(1984–2005) В. С. Антонов очолював кафедру духових та ударних інструментів у цьому закладі. Естафету від вчителя прийняли й інші учні А. Проценка, які нині викладають у провідних навчальних закладах Києва. Я. В. Верховинець працює в Київському інституті музики. Р. М. Глієра, Заслужений артист України В. К. Турбовський викладає у НМАУ імені П. І. Чайковського, а також очолює духовий відділ Київської спеціальної школи-десятирічки ім. М. В. Лисенка.

Творчу «династію» засновану Проценком можна віднести до представників академічного напрямку у флейтовому виконавстві. Поціновувачем та активним пропагандистом сучасної, французької манери гри на флейті у Києві є видатний професор, випускник Московської консерваторії (клас М. Платонова), Народний артист України (2010) О. С. Кудряшов. Природна культура, інтелігентність, надзвичайний досвід дозволяють О. Кудряшову привчати киян до нової флейтової естетики.

До другої половини ХХ ст. флейтове виконавство в Радянському Союзі розвивалося гармонійно і спільно. Але діяльність професора Московської консерваторії викладача флейти Ю. М. Должикова (1964) [3, с. 36] виявилась подібною до «вибуху». Відсторонюючись від надбань своїх вчителів він став автором реформ, що вивели московських флейтистів на якісно новий щабель. Їх гра цілком відповідає основним принципам французької флейтової школи. Подібні зміни не були сприйняті швидко та адекватно усіма. Обумовлено це було й доволі різкою позицією Должикова, який відверто зневажав усе, що було до нього. Його доволі агресивні висловлювання у бік традиційних засад у виконавстві на флейті обумовлюють неоднотайне сприйняття запропонованих ним інновацій рештою флейтової спільноти.

Останній Республіканський конкурс виконавців на дерев'яних духових інструментах радянського періоду відбувся у жовтні 1990 р. в м. Рівному. Це виконавське змагання стало підбиттям підсумків великого періоду роботи кількох поколінь українських флейтистів. Відображенням рівня майстерності учасників стало розподілення премій. Першу розділили студентки Київської консерваторії Богдана Стельмашенко та Олександра Деснова (клас В. Антонова). Друга була поділена між Юрієм Шутком (клас О. Кудряшова, Київ) та Олексієм Шорстким (клас С. Закорського, Одеса). Третя була присуджена студенту Львівської консерваторії Федору Балогу (клас Ю. Смірнова). Диплом отримав студент Київської консерваторії Роман Штурба (клас В. Пшеничного).

«Як бачимо з результатів конкурсу всі лауреати цього музичного змагання були учнями відомих в Україні виконавців-флейтистів з багатих на флейтові традиції регіонів – Києва, Львова та Одеси, що вказує на спадковість української школи гри на флейті. Через своїх видатних вчителів – В. Антонова, С. Закорського, В. Пшеничного, Ю. Смірнова – вони перейняли досвід родоначальників флейтового мистецтва в Україні – А. Ф. Проценка, Ф. С. Прохачова, Л. В. Рогового» [6, с. 75]. Саме спадковість традицій є показником наявності та успішної діяльності «Школи» у виконавському мистецтві.

Висновки. Довгі роки поперечна флейта в Європі мала назву «Німецька флейта», бо саме німецьким митцям: конструкторам флейти, виконавцям, авторам флейтового репертуару, науковцям вдалося вдосконалити цей інструмент до рівня найвиртуозніших, з найбільшими виражальними можливостями. Враховуючи традиції національного інструментального виконавства не дивно, що цей інструмент став національним для німців. У ХХІ ст. поняття «німецька флейтова школа» хоча не є відверто застарілим, але є маловживаним, бо як й у інших галузях у мистецтві, зокрема, у виконавстві також панують глобалізаційні тенденції. Наразі вже важко відокремити виконавців – представників різних країн. На даний момент доцільніше було б використовувати цей термін для пояснення культури сприйняття флейтової музики народами, для яких цей вид мистецтва є традиційним. Хоча, слід зауважити, що об'єднаними процесами в Європі стирають не лише кордони, а іноді й національну приналежність.

Після вивчення однієї з останніх робіт В. М. Апатського «Історія духового музично-виконавського мистецтва» не залишається сумнівів – українська флейтова школа і виконавська практика тісно пов'язані з надбанням світового духового виконавства і з загальною еволюцією духового мистецтва. Музичні шляхи виконавських «династій» тісно переплетені між собою. Єдина відмінність, а дехто вважає це вадю, полягає в тому, що українські виконавці все ще залишаються дещо ізольованими від решти Європи. Пояснити це можна окрім об'єктивних економічних чинників і суб'єктивним, будемо сподіватися тимчасовим, явищем візової асиметрії.

Період адаптації до вимог європейських інституцій необхідно використати для створення умов існування та розвитку національних виконавських шкіл. Автор впевнений, українські флейтисти швидко пристосуються до специфіки творчої діяльності, творчого функціонування музиканта виконавця-духовика у Європі, зможуть зберегти національну самобутність у виконавстві на флейті.

Література:

1. Антонов В.С. Андрій Федорович Проценка // Виконавські школи вищих учбових закладів України / Тематичний збірник наукових праць. – К.: Київська державна консерваторія ім. П. І. Чайковського, 1990. – с.173-177
2. Апатський В.Н. История духового музыкального исполнительского искусства. – К.: НМАУ имени П.И.Чайковского, 2010. – 319 с.
3. Болотин С.В. Биографический словарь музыкантов-исполнителей на духовых инструментах. – Л.: Музыка, 1969. – 200 с.
4. Карпак А.Я. Флейтове мистецтво в музичній культурі Львова (19 - 20 ст.) // Автореф. дис. канд. мистецтвознав. / – К.: НМАУ імені П. І. Чайковського, 2002. – 21 с.
5. Качмарчик В. П. Исполнительское искусство А. Б. Фюрстенау // Вісник ХДАДМ, – Харків, 2008. – с.38-45
6. Шутко Ю. І., Белявіна Н. Д. Заснування і розвиток вітчизняних музичних конкурсів виконавців гри на флейті: 30–90-ті роки ХХ століття // Вісник ДАКККіМ, – Київ, 2009. – с. 72-76
7. http://www.gnesin.ru/mediateka/metodicheskie_materialy/metodicheskie_posobiya/maslov_dukhovaya_shkola
8. <http://www.dum.kharkov.ua/>
9. <http://www.music-academy.odessa.ua/ukrainian/historyua.html>